

084. ઉત્તર ગુજરાતના લોકગીતોમાં સમાજદર્શન

ડૉ.હેમંત સુથાર

લોકગીતો ગુજરાતની સાંસ્કૃતિક પરંપરાનો એક અભિન્ન ભાગ છે, જે તેના સામાજિક, નૈતિકમૂલ્યો અને સામૂહિક અનુભવોને પ્રતિબિંબિત કરે છે. ગુજરાતના વિવિધ પ્રદેશોમાં, ઉત્તર ગુજરાત તેની અનન્ય લોક પરંપરાઓ માટે અલગ છે. જે પ્રેમ, ભક્તિ, રોજિંદો શ્રમ અને સામાજિક ધોરણો વિષય ધરાવે છે. આ લોકગીતો આ પ્રદેશમાં પ્રચલિત સામાજિક વાસ્તવિકતાઓ અને વિચારધારાઓના પ્રતિબિંબ તરીકે જોઈ શકાય. એક એવી ઘટના જેને યોગ્ય રીતે "સમાજદર્શન" અથવા આ ગીતાત્મક અભિવ્યક્તિઓમાં સમાવિષ્ટ સામાજિક દ્રષ્ટિ તરીકે ઓળખી શકાય.

ઉત્તર ગુજરાતના લોકગીતોનો સાંસ્કૃતિક સંદર્ભ :

ઉત્તર ગુજરાતે, તેના શુષ્ક જમીન અને મુખ્યત્વે કૃષિ સમુદાય સાથે, સમૃદ્ધ મૌખિક પરંપરાને પોષી છે. અહીંના લોકગીતો ઘણીવાર તહેવારો, ધાર્મિક વિધિઓ અને રોજિંદા કામકાજ સાથે સંકળાયેલા હોય છે. તેઓ માત્ર મનોરંજન પૂરું પાડતા નથી પરંતુ નૈતિક મૂલ્યો, ઐતિહાસિક વર્ણનો અને સાંસ્કૃતિક ઓળખને પસાર કરવાના માધ્યમ તરીકે પણ કાર્ય કરે છે.

ઉત્તર ગુજરાતનું સામાજિક માળખું પરસ્પર આદર, સહકાર અને સમુદાયની મજબૂત ભાવનાની પરંપરાઓથી વણાયેલું છે. લોકગીતો, મૌખિક પરંપરા તરીકે, આ સારને પકડે છે. તેઓ જાતિ ભૂમિકાઓ, કૌટુંબિક ગતિશીલતા, સાંપ્રદાયિક સંવાદિતા અને ગ્રામીણ જીવનના સંઘર્ષો જેવાં વિષયોને રજૂ કરે છે. પેઢીઓથી પસાર થતા આ ગીતો સામાજિક ધોરણો અને લોકોની આકાંક્ષાઓ વિશે સમજ આપે છે.

૧. કુટુંબ અને સગપણ :

ઉત્તર ગુજરાતમાં કુટુંબ એ સામાજિક જીવનનો આધાર છે. લોકગીતો ઘણીવાર કૌટુંબિક બંધનો, કુટુંબમાં વ્યક્તિઓની ભૂમિકાઓ અને વડીલોને આપવામાં આવતા આદરનું મહત્વ દર્શાવે છે. દાખલા તરીકે:

"બાગમા ફૂલે ગુલાબ ના ગજરા,
વહુની વાત કેવો સુંદર સંસાર."

(અર્થ: બગીચામાં ગુલાબ ખીલે છે, પુત્રવધૂની વાતો ઘરની સુંદરતામાં વધારો કરે છે.)

આ ગીત ઘરની સંવાદિતા જાળવવામાં પુત્રવધૂની મુખ્ય ભૂમિકા પર ભાર મૂકે છે. તે મહિલાઓની તેમના કૌટુંબિક ગતિશીલતામાં સકારાત્મક યોગદાન આપવાની સામાજિક અપેક્ષાને પ્રતિબિંબિત કરે છે.

૨. મહિલાઓની ભૂમિકા :

ઉત્તર ગુજરાતના લોકગીતો ઘણીવાર સ્ત્રીઓની સ્થિતિસ્થાપકતા અને શક્તિની ઉજવણી કરે છે. તેઓ મહિલાઓને પાલનપોષણ, પરંપરાના રક્ષક અને આર્થિક અને સામાજિક જીવનમાં સક્રિય સહભાગી તરીકે ચિત્રિત કરે છે. એક લોકપ્રિય ગરબો (નવરાત્રી દરમિયાન ગવાયેલું લોકગીત) ગાય છે:

"માને ગરબો રમવા દો, માતાજીનો રંગ
સ્ત્રી છે સંસારની આધારશિલા."

(અર્થ: મને ગરબો રમવા દો, દેવીને આનંદદાયક અર્પણ; સ્ત્રી વિશ્વનો પાયો છે.)

આ માત્ર મહિલાઓની પ્રશંસા જ નથી પણ સમાજને ઘડવામાં તેમની અનિવાર્ય ભૂમિકાને પણ રેખાંકિત કરે છે.

૩. સમુદાય અને સામૂહિક પ્રયાસ :

કૃષિપ્રધાન સમાજમાં, સામૂહિક પ્રયાસ નિર્ણાયક છે. ઉત્તર ગુજરાતના લોકગીતો વારંવાર ગ્રામજનો વચ્ચે સહકાર અને પરસ્પર સમર્થનની ભાવના પર ભાર મૂકે છે:

"મેહુલો વગડ તો દોડે છે રંગાઈ,
ગામનો ઉતર છે સંજને સગાઈ."

(અર્થ: જેમ જેમ મેહુલો (પરંપરાગત નૃત્ય) શરૂ થાય છે તેમ, જંગલ ચમકે છે; ગામની તાકાત એકતામાં રહેલી છે.)

આવા ગીતો સમુદાયની ભાવનાને પ્રેરિત કરે છે, વ્યક્તિઓને સામૂહિક ભલાઈ માટે સાથે મળીને કામ કરવા પ્રોત્સાહિત કરે છે.

૪. પર્યાવરણીય સંવાદિતા :

શુષ્ક પ્રદેશમાં રહેતા ઉત્તર ગુજરાતના લોકો પ્રકૃતિ પ્રત્યે ઊંડો આદર ધરાવે છે. તેમના લોકગીતો ઘણીવાર પર્યાવરણીય શાણપણને પ્રતિબિંબિત કરે છે, પર્યાવરણ સાથે સુમેળની વિનંતી કરે છે:

"આમ ના છોડ ભાલુ લગે, પડતી સયા મા.
ખેતરની સંભાલ રાખો, ધરતી માતા મા."

(અર્થ: આંબાના ઝાડની છાયા આરામદાયક લાગે છે; ખેતરોની સંભાળ રાખો, કારણ કે પૃથ્વી આપણી માતા છે.)

આ રેખાઓ સમુદાયના સાંસ્કૃતિક જોડાણમાં જડિત ઇકોલોજીકલ ચેતનાનું પ્રદર્શન કરીને, જમીનના સંવર્ધન અને કુદરતી સંસાધનોની જાળવણીના મહત્વ પર ભાર મૂકે છે.

૫. નૈતિક પાઠ અને દાર્શનિક આંતરદષ્ટિ :

લોકગીતો ઘણીવાર નૈતિક પાઠ અને દાર્શનિક પ્રતિબિંબ આપવા માટેના વાહન તરીકે સેવા આપે છે. તેઓ પ્રામાણિકતા, નમ્રતાના આદર્શોને સ્પષ્ટ કરે છે. એક ભલાઈ ગીત, જે પરંપરાગત રીતે ઉત્તર ગુજરાતમાં રજૂ થાય છે, તે સ્પષ્ટ કરે છે:

"સત્યનું પાલન કરો, ભગવાનની ક્રિયા,
અસત્યના રહે કેમ, છે કાલનો નિયમ."

(અર્થ: સત્યને સમર્થન આપો, કારણ કે તે ભગવાનનો હુકમ છે; અસત્ય ટકી શકશે નહીં, કારણ કે સમયનો નિયમ એવો છે.)

આ ગીત સત્યના કાલાતીત મૂલ્ય અને અસત્યના ક્ષણિક સ્વભાવનો સંચાર કરે છે, જે સમુદાય માટે નૈતિક માર્ગદર્શક તરીકે સેવા આપે છે.

૬. તહેવારો અને ઉજવણીઓ :

ઉત્સવો ઉત્તર ગુજરાતની સાંસ્કૃતિક ઓળખનું અભિન્ન અંગ છે. નવરાત્રિ, ઉત્તરાયણ અને હોળી દરમિયાન ગવાતા લોકગીતો આ પ્રસંગો દરમિયાન અનુભવાયેલા આનંદ અને એકતાને પ્રકાશિત કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે:

"ઉત્તરાયણ આવી છે, પતંગ ઉડી રે,
જોડે સાંઝમાં મેલ છે, મન રામદી રે."

(અર્થ: અહીં ઉત્તરાયણ છે, અને પતંગો ઊંચે ઉડે છે; સાંજ મેળાવડાથી ભરાઈ જાય છે, અને હૃદય આનંદ કરે છે.)

આ ગીત ઉત્સવની ભાવના અને એકતા અને ખુશીને પ્રોત્સાહન આપવા માટે સમુદાયની ઉજવણીના મહત્વને દર્શાવે છે.

૭. પ્રેમ અને અલગતા :

લોક પરંપરાઓમાં પ્રેમ અને વિચ્છેદનો વિષય સાર્વત્રિક છે અને ઉત્તર ગુજરાત પણ તેમાં અપવાદ નથી. આ ગીતો ઘણીવાર સંબંધોના ભાવનાત્મક ઊંડાણને કેપ્ચર કરે છે, ખાસ કરીને ગ્રામીણ જીવનના સંદર્ભમાં:

"પંખીડાની ઉડાન રે, દરવાજા ગગનમા જાયે,
પ્રેમની વાત કરો રે, અંતરે રહે જાયે."

(અર્થ: એક પક્ષીની ઉડાન દૂરના આકાશમાં ઉડે છે; પ્રેમની વાતચીત હૃદયમાં લંબાય છે.)

આ રેખાઓ શારીરિક સીમાઓને પાર કરતી ઝંખના અને ભાવનાત્મક જોડાણને વ્યક્ત કરે છે.

૮. રમૂજ અને વ્યંગ :

સામાજિક ધોરણો અને વર્તણૂકો પર ટિપ્પણી કરવા માટે લોકગીતોમાં રમૂજ અને વ્યંગનો વારંવાર ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. એક રમૂજ ગીત ગ્રામીણ જીવનની વૈવિધ્યસભરતા પર મજા કરે છે:

"ભાલો સાંસો, ભીજ છે ફસલ,
વહુ કહે, પોટલુ લાવો જલદી છે અસર."

(અર્થ: પતિ તેના પાક વિશે બડાઈ કરે છે; પત્ની માંગે છે, પોટલું ઝડપથી લાવો કારણ કે મોડું થઈ રહ્યું છે.)

આવા ગીતો રોજબરોજના પડકારો અને સંબંધો પ્રત્યે હળવાશથી પરિપ્રેક્ષ્યમાં લાવે છે. લોકગીતો અને સમકાલીન સુસંગતતાની ઉત્ક્રાંતિ જ્યારે ઉત્તર ગુજરાતના લોકગીતોનો મુખ્ય વિષય કાલાતીત રહે છે, તેમનું સ્વરૂપ અને સામગ્રી વિકસિત થઈ છે. સ્થળાંતર, શિક્ષણ અને તકનીકી પ્રગતિ જેવા આધુનિક પ્રભાવોએ આ ગીતોમાં નવા પરિમાણો રજૂ કર્યા છે. દાખલા તરીકે, સમકાલીન લોકગીતો હવે મહિલા શિક્ષણ, ગ્રામીણ વિકાસ અને પર્યાવરણીય સંરક્ષણ જેવા મુદ્દાઓને સંબોધિત કરે છે. આ ફેરફારો છતાં, સમાજદર્શનનો સાર અકબંધ રહે છે, ભૂતકાળ અને વર્તમાનને સેતુ બનાવે છે.

નિષ્કર્ષ :

ઉત્તર ગુજરાતના લોકગીતો એ સાંસ્કૃતિક શાણપણ અને સામાજિક મૂલ્યોનો ભંડાર છે. તેઓ સમાજદર્શનના સારને સમાવિષ્ટ કરે છે, જે પ્રદેશના સામાજિક ધોરણો, સામૂહિક આકાંક્ષાઓ અને દાર્શનિક દષ્ટિકોણમાં ગહન આંતરદષ્ટિ પ્રદાન કરે છે. આ ગીતો, તેમના સરળ છતાં કરુણ ગીતો સાથે, લોકો સાથે પડઘો પાડતા રહે છે, તેમને તેમના મૂળની યાદ અપાવે છે અને તેમને સુમેળભર્યા ભવિષ્ય તરફ માર્ગદર્શન આપે છે.

સંદર્ભ :

- (૧) ગુજરાતી લોકગીત : સામાજિક પરિપ્રેક્ષ્ય – શ્રી રઘુવીર ચૌધરી
- (૨) લોકગીત સંગ્રહ : ઝવેરચંદ મેઘાણી
- (૩) અરવલ્લીની લોકસંપદા : ડૉ.દિનેશ પટેલિયા